

УДК 82.0(475)(477.85/.87)

Микитин І. Я.,
кандидат філологічних наук,
Івано-Франківський національний медичний університет
iryni-m@ukr.net

ГУЦУЛЬЩИНА ЯК МЕТАПРОСТІР ПРИГОДИ В ХУДОЖНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КАЄТАНА АБГАРОВИЧА

Анотація

Стаття присвячена дослідженню топосу Гуцульщини як метапростору пригоди в прозовій творчості польського письменника вірменського походження Каєтана Абгаровича, званого під псевдонімом Абгар-Солтан представника польської “кресової” літератури кінця XIX – початку XX ст. Зосереджено увагу на мистецькій візії краю Карпатських гір як аркадійного та інфернального виміру в світлі “кресових” стереотипів, художнього втілення Карпат як місця гуцульської екзистенції з “пригодницькою повсякденністю” та інтерпретації метапростору пригоди у вимірі культурного діалогу.

Ключові слова: Гуцульщина, “креси”, культурне пограниччя, метапростір пригоди.

Summary

The article is devoted to the study of the topos of Hutsul land as the metaspace of adventure in the prose works of Kaetan Abgarovych, a Polish writer of Armenian descent known under the pen name Abgar-Soltan – a representative of Polish “kresy” literature at the end of the 19th – the beginning of the 20th century. Particular attention is paid to the Polish vision of the land of the Carpathian mountains as a paradisiacal and infernal sphere in the light of the stereotypes of “kresy”, the artistic embodiment of the Carpathians as the place of Hutsul existence with “an adventure routine” and the interpretation of metaspace of adventure in the sphere of cultural dialogue.

Key words: Hutsul land, “kresy”, cultural borderland, metaspace of adventure.

Питання культурного пограниччя особливо актуальне в сучасному літературознавстві. Так звані “спільні місця” в художньому змалюванні письменників літератури українсько-польського прикордоння виступають не тільки територією у географічному вираженні, але репрезентують вияв інтелектуального простору як культурного палімпсесту прихованих значень і сенсів, своєрідних для кожної культурної спільноти на порубіжжі. “Кресова” візія – тільки одна з багатьох варіацій “освоєння” простору пограниччя – місця співіснування українського, єврейського, німецького і власне польського культурних світів.

Одним з найяскравіших представників польської “кресової” літератури є Каєтан Абгарович. Відомий за життя, але забутий після смерті польський письменник вірменського походження писав свої твори під псевдонімом Абгар-Солтан. Його тексти були надзвичайно популярними серед польських читачів кінця XIX – початку XX ст. та залічувалися до зразків “кресової” белетристики. У часи втрати

державності та намагання зберегти національну ідентичність саме таке письменство оприявнювало умовну площину пам'яті культури, ведучи розповідь на такі теми, які високе письменство оминало. Каєтан Абгарович у сприйнятті тогочасних критиків не творив нових художніх концепцій, адже віддзеркалював *“життя тієї шляхти, яку малював Коженювський, Жевуський, Йордан, Юноша”* [8, 3]. Тільки зараз польське літературознавство звертається до творчості письменника у зв'язку з дослідженням “кресової” спадщини (праці Б. Гадачка, Я. А. Хорошого), реінтерпретації популярної літератури у вимірі гетерогенності письменства (дослідження С. Ульяша), осмислення феномену пограниччя культур (розвідка К. Ляхович-Дронг). В українському літературознавстві вивчення творчих здобутків письменника обмежується критичним відгуком І. Франка на збірку оповідань “Русини” і кількома біографічними замітками В. Полека. У світлі сучасних концепцій дослідження тексту, таких як теорія мультикультуралізму, літературна імагологія, постколоніальна критика, гендерні студії, творчість Каєтана Абгаровича відкривається по-новому завдяки своїй маргінальності, периферійності. Така особливість, що оцінювалася літературними критиками – сучасниками письменника – як вада, в сучасній науці про літературу стає основною перевагою, адже втілює художній універсум у всій його “неканонічності”. Утверджуючи і водночас підважуючи основні “кресові” візії культурного пограниччя, польський автор віддзеркалює множинність культурних світів та складність їхнього співіснування на одній території.

На сьогодні в польському та українському літературознавстві відсутні праці, об'єктом дослідження яких є творчість Каєтана Абгаровича на гуцульську тематику. Не порушувалося також питання вивчення топосу Гуцульщини як метапростору пригоди в текстах польського автора, що зумовлює **актуальність** літературознавчого аналізу мистецьких здобутків польського письменника, цінність яких для української культури – безсумнівна, оскільки дозволяє крізь призму “іншого” усвідомити сутність “свого” у відношенні до “універсального”, загальнолюдського.

Мета дослідження полягає в літературознавчому аналізі топосу Гуцульщини як метапростору пригоди в художній інтерпретації Каєтана Абгаровича (на матеріалі оповідання “При мисливському вогнищі”).

Для досягнення поставленої мети необхідним є виконання таких **завдань**:

- з'ясувати сутність поняття “метапростір пригоди” у мистецькій інтерпретації образу Гуцульщини;
- проаналізувати польську візію краю Карпатських гір як аркадійного та інфернального виміру в світлі “кресових” уявлень;

- дослідити художнє втілення Карпат як місця гуцульської екзистенції з “пригодницькою повсякденністю”.

- показати інтерпретацію карпатського метапростору пригоди у вимірі культурного діалогу.

У польській літературі “габсбурзьких” часів своєрідним просторовим виміром постає Гуцульщина, що для польської спільноти є особливим місцем “кінця” власного універсуму і “початку” чужого, небезпечного “іншого” світу. Така візія гірського простору пояснюється модусом пограничності. Польський літературознавець Я. А. Хороший влучно охарактеризував цю особливість краю Карпатських гір окресленого періоду: *Гуцульщина – “частина давнього станіславівського воеводства, простір, що лежить у гірському басейні Пруту і Черемошу, в Східних Карпатах, вітчизна карпатських горян – гуцулів і вогнище хасидизму, місце польського осадництва і скупчення вірмен. Регіон співіснування кількох мов, національностей, культур і релігій [...]”* [5, 5]. Співіснування на одній території кількох культурних світів оприявнювало своєрідний карпатський палімпсест, кожна верства якого репрезентувала інший культурний вимір, що сприймав “інше” з перспективи “власного”. В польському ракурсі пограничний статус гірської землі окреслювався не тільки географічно, через втрату власної державності й територій, але й символічно, віддзеркалюючи “фактичну” та “уявлену” міфічну географію. Цитуючи слова американського дослідника І-Фу Туана, Гуцульщина була зразком інтелектуального простору, що з’явився як *“відповідь почуттів та уяв на основні людські потреби”* [9, 130]. Простори колишньої Речі Посполитої через аксіологічну означеність, стали форпостом польськості в складні для спільноти часи, проте Гуцульщина залишалася “іншою”, таємничою землею, що виконувала цю функцію, водночас залишаючись закритою в собі.

Польська ностальгія за “втраченим раєм” обумовлювала сприйняття “кресів” як аркадійного та інфернального простору. Окреслена візія гірського краю загострювалася стереотипним уявленням про дикість природи і, відповідно, людини, що тут мешкає, з асоціацією до буття на “початку віків”. Серед найважливіших “кресових” міфів у польській літературі та культурі окреме місце, згідно концепції польського дослідника Е. Чаплеевича, належить уявленню про *“метапростір пригоди”* [6, 16]. Перебування у “кресовому” просторі вже було пригодою, що виявлялося в традиційному уявленні про край, де все починалося і все мало свій кінець. В цьому ключі йдеться про пригоди як стереотип “кресової” літератури, проте в ширшому значенні це осердя популярної літератури розважального характеру, пригодницького письменства, що в контексті творчості Каєтана Абгаровича набуває нових аксіологічних відтінків.

Пригодницький вимір “кресів” – ключовий у випадку Гуцульщини польського письменника, оскільки пригоди – як переживання надзвичайних подій на межі між життям і смертю – обумовлюють аркадйну та інфернальну візії Карпатських гір і їхніх мешканців. Та й самі Карпати, ймовірно, асоціювалися в автора з поверненням додому, “до джерел” як представника польської спільноти та усвідомленням своїх вірменських коренів в спогляданні гуцульського нагадування “центрального краєвиду” Вірменії. Абгаровичів “втрачений рай” віддзеркалений в топосі карпатського світу як метапростору пригоди з перспективи поляка, однак гуцульська дійсність, змальована в оповіданні “При мисливському вогнищі” не могла бути точним відображенням “іншого”. Згідно концепції українського літературознавця Д. Наливайка, *“за ним [за образом. – М. І.] стоїть і в нього інкорпорується автор зі своєю суб’єктивністю, зі своєю культурою і ментальністю, своєю ідеологією й ангажованістю, який не просто розгортає образ, а й експлікує його, цілеспрямовано чи імпліцитно, в параметрах, що визначаються зазначеними чинниками”* [2, 95]. “Іншість” польського бачення Гуцульщини ускладнена пограничним дискурсом життя і творчості автора. Каєтана Абгаровича як представника польського “кресового” письменства можна вважати втіленням людини пограниччя. Це проявляється в різній ідентичності та походженні, позиціонуванні себе як шляхтича, який проте “сіє пшеницю”, та як письменника, твори якого нещадно критикували, але якими зачитувалися, в місцезнаходженні його прози поміж “літературою” (канонем) та “нелітературою” (белетристикою) з позиції прижиттєвих критиків польського митця. Модус пограниччя як буття “поміж” проглядається в Абгаровичевій креації художнього світу. Автор відкриває Гуцульщину, крізь призму “кресових” стереотипів і в їх зіставленні проявляючи ще одну верству карпатського палімпсесту – власне гуцульську візію навколишньої дійсності.

Зокрема, в оповіданні “При мисливському вогнищі” польський письменник відтворює гуцульський універсум як метапростір пригоди в плані подвійного мисливського/мистецького сприйняття. Пригодницький вектор в окресленому творі представлений у двох наративних площинах, що репрезентують різні візії одного і того ж простору – “польську” у сприйнятті Карпат представником цієї етнічної спільноти та “гуцульську” у баченні “своїї” повсякденної дійсності і власного життя горянином. В тексті розповідається про мисливські пригоди шляхтичів, які разом з гуцулами-провідниками, немов “караван”, повільно долають гірські схили на шляху до місця призначення та спостерігають за грозою, яка здається *“справжнім пеклом”* й асоціюється з виходом на полювання страшних потвор – Мільнерових дітей – ведмедя та собаки, з якими пов’язана місцева легенда. Саме згадка про дивних створінь стає приводом для

оповіді гуцула Миколи про свої любовні пригоди біля мисливського вогнища.

Гуцульщина з перспективи персонажа-шляхтича оповідання Каєтана Абгаровича виступає краєм божественного першотворення, що має вияв у первісній природі гірського простору: *“Відкрився перед моїми очима розкішний краєвид, ніби якийсь океан, заморожений шаленим подихом північного вітру. Вершини і вершини вдалину, в безкінечність, одні за другими, що тягнуться і опадають щораз нижче, аж до далеких рівнин, недоступних для ока. А ціле це море гір, скал, борів і вод овіяне якимсь таємничим поетичним туманом, посиніле від тіні, киненої через вищі пасма, видавалося незвичайним та урочистим”* [3, 218]. У змалюванні карпатської природи автор акцентує на збереженні справжньої сутності прообразу світу на початку віків, своєрідної “колиски цивілізації”, що застигла в очікуванні миті світотворення. Карпатський край виступає простором, який втілює уявлення про “втрачений рай”, “початки” польської державності, час перед народженням власне польської культури як світла цивілізації і, відповідно, “високої” цивілізаційної місії польської спільноти.

Абгаровичеві краєвиди Карпатських гір – дикі, як “напівдикі” мешканці цієї землі у світосприйнятті поляків-шляхтичів, що мандрують в пошуках мисливської здобичі. *“Бачу! Бачу! [...] – що не далеко Ви тут всі в тих проклятих горах відбігли від тієї епохи, в якій Пан Бог людей створив”*, – говорить один з персонажів оповідання – художник, що мандрує разом з шляхтичами-мисливцями [3, 221]. У сприйнятті людей з інших просторових вимірів, нерідко міських та рустикальних рівнинних, така реальність була чужою. Насправді, Гуцульщина мала інший “центральный” краєвид, іншу аксіологію та онтологію, не завжди зрозумілі для чужинців, які сприймали тільки зовнішню картинку, а це сувора природа і мовчазні, але колоритні гуцули. Пригоди в ракурсі мисливців-шляхтичів втілювали, таким чином, зіткнення з невідомим, недостатньо зрозумілим “іншим” світом, що має тісний зв’язок з дивними силами, прихованими в амбівалентних образах навколишніх пейзажів – прекрасних і водночас демонічних, що в польському світосприйнятті виконували функцію “краєвидів, що промовляють” (термін А. Ковальчикової).

Тому не випадково в авторському прочитанні прекрасна природа, що асоціювалася з божественною первозданністю, показує свій інший лик – страшної, нещадної, первісної сутності, яка ламає, трощить, руйнує. Гроза в горах змальовується наратором як час виходу злих сил і уособлює темну сторону карпатського світу, зокрема й мінливий, гарячий характер горян – *“дітей гір”*, *“напівдиких синів і дочок”* Гуцульщини, як називають їх представники польської спільноти, що полюють в горах. Таке сприйняття мешканців гір може бути пояснене стереотипними

уявленнями про гуцулів – як пастухів, які живуть в трансцендентному єднанні з природою та як опришків, що є втіленням темної первісної демонічної сили. Гуцульський нарратив, проявлений як “текст в тексті” оповідання, завуальовує думку про складні історичні обставини співіснування польської та гуцульської спільноти в період панування Габсбурзької імперії, проте темний міф опришківства у тексті переплітається зі світлим уявленням про вищу мету і виводиться з міфологічного синкретизму природи і людини та певних тотемічних уявлень гуцульської спільноти. Так, Микола – герой-наратор – в оповіданні переповідає історію свого роду від імені батька – колишнього опришка: *“Лежить тут мій батько. А твій дід... Я сам його аж з-під Сучави приніс з кулею у грудях, мертвого трупа; приніс, щоб його на рідній землі поховати... Його батько, а твій прадід, “Чорний Данило” лежить аж на Семигородській землі... А ти знаєш, сину, за що вони головами наклали? За що життя своє дали? За волю, за свободу гуцульського люду...”* [3, 252]. Розмова батька з сином ведеться на могилі, що в тексті має символічне значення. Образ могили репрезентує аксіологічну площину пам’яті, адже співвідноситься з іконічною формою *“запитання, яке скероване до людини, що дивиться – чи пам’ятаєш?”* [10, 40]. Саме в такому ракурсі зближується художня візія простору Каєтана Абгаровича й позиція літературознавця С. Ульяша, який визначає простір пограниччя як аксіологічну площину хрестів і могил, проте акцентує на жертвовності борців за волю “кресової” Польщі крізь призму літератури міжвоєнного періоду. Символіка цвинтаря в художньому опрацюванні Каєтана Абгаровича передбачає романтичне сприйняття реальності з суто авторським вектором на зближення українського й польського етнічних світів, що визначає цінність жертви опришків як патріотів своєї землі.

“Гуцульський” нарратив, представлений історією гуцула Миколи, репрезентував інше, в порівнянні з польським, бачення гірської дійсності як таємничого простору людей гарячої вдачі, для яких основною життєвою цінністю вважалася воля. Внутрішній світ гуцулів віддзеркалювала карпатська природа, непослух якій граничив зі смертю. Пригоди гуцулів в уявленні поляків були “екзотичною повсякденністю”, проте для горян відчуття на грані життя і смерті стали частиною їх самих, навіть якщо це були любовні пригоди. Ситуація змінилася з введенням у текст дискурсу “іншого” – незрозумілого для горян, проявленого в постаті німкені, демонічна пристрасть до якої поневолила героя оповідання – Миколу: *“[...] якщо б людина поглянула на неї [німкеню. – М. І.], повинна була подумати: це є ангел божий... херувим небесний, а це тим часом була сатана справедлива... Чорт... чорт... чорт”* [3, 242].

Почуття до Мільнерової виводилися з темного виміру людської підсвідомості – таємничого ед, що підпорядкувало собі життя

представника роду опришків і пояснювалося “кровною” спорідненістю людини і природи, актуалізуючи ситуацію духовного роздвоєння особистості на “Я” і “не-Я” та поєднуючи в собі протиріччя творчого і руйнівного начал. Абгаровичева креація внутрішньо роздертої людини, якою став Микола, пояснюється словами сучасного літературознавця Ю. Кристевої про ситуацію поділу особистості на “Я” (“свій”) та “Інший”, що характерна для кожної людини: *“Бентежна чужість є в нас самих: ми – свої власні чужинці, ми розділені”* [1, 240]. На відміну від сучасного трактування категорій “Я” та “інший”, що становлять протилежні полюси єдиного, духовна роздвоєність гуцулів оповідання “При мисливському вогнищі” інтерпретується в світлі “кресового” екзотизму з врахуванням своєрідного модусу страху перед невідомими гранями внутрішнього світу мешканців простору гір. Духовний універсум горян сигналізує про відсутність душевної гармонії, схильність до швидкої зміни настрою та шалених вчинків, що уособлюють граничний вияв свідомості людини в гостроконфліктних ситуаціях.

Каєтан Абгарович в гуцульській оповіді описує Гуцульщину першої половини XIX ст., коли для гуцулів щасливі часи залишилися в минулому із запровадженням панщини та появою урядника Мільнера і його дружини – репрезентантів цісарської влади в гірському регіоні. З перспективи гуцула-наратора образи німців наділялися надзвичайними демонічними рисами. Вчинки представників німецького етносу відносно гуцулів співвідносилися з полюванням у метафізичному значенні – трофеєм німців була людська душа. Фатальна жінка Мільнерова зводила зі світу найкращих молодих чоловіків, сприймаючи гуцулів виключно як тварин. Крізь призму пригод персонажа Миколи на службі в німкені – красуні-відьми Каєтан Абгарович підважував традиційні польські уявлення про дикість простору та їхніх мешканців, які проступали у “польському” мисливському наративі, адже головний герой Микола повстав проти остаточного поневолення.

У складні часи Каєтан Абгарович в художній формі спробував примирити поляків та гуцулів, вводячи в текст постаті спільного для обох етнічних спільнот ворога – представників “цивілізаційно вищої” німецької спільноти, з імперативом якої пов’язувалася втрата і польської, і гуцульської свободи. Карпатські пригоди в оповіданні “При мисливському вогнищі” з цілим масивом “кресових” уявлень та стереотипів стали тим інструментом, який служив для доброї мети і мав високу місію об’єднання польського етносу, як це робила польська класична література “для покріплення сердець” в особі Г. Сенкевича. Все ж “кресові” стереотипи тільки частково зумовлювали екзотичне сприйняття карпатського простору польського автора, адже оповідачем був мисливець і водночас письменник, людина з тонким духовним світовідчуттям. Власне, автобіографічні мотиви оповідання “При

мисливському вогнищі” очевидні. В образі шляхтича-наратора відгадується постать самого Каєтана Абгаровича, який у спогадах сучасника митця А. Холонєвського мав не тільки літературне визнання, але й славу “завзятого мисливця” [4, 76], в очах сучасників був “гарячим оборонцем русинів” [8, 3]. Для письменника, що йшов у гори, полювання як некваплива мандрівка серед карпатських краєвидів в пошуках здобичі та нові враження від побаченого були, перш за все, джерелом мистецького натхнення. В ситуації перебування “поміж” культурами, релігіями, цивілізаціями Каєтан Абгарович був “понад кордонами”, адже через умовний культурний діалог, репрезентований в тексті оповідання, намагався примирити етноси в умовах давнього протистояння, що інколи носило абсурдний характер. Наприклад, чого були варті історії дописувача польської газети “Край” за 1889 р., який під псевдонімом Енігми розповідає про полювання на ведмедя так званим “заправленим крісом”: *“Заправлений кріс – це зачарована рушниця. Я тримаю в руках такий зачарований самопал, [що. – М. І.] на руків’ї має заглибину, в якій знаходяться три кістки: одна з ведмедя, друга з єврея, а походження третьої нізащо не хотів гуцул сказати... напевно мусить бути... з ляшка”* [7,4]. Враження Енігми в нашій ситуації цінні тим, що йдеться про мисливство не в будь-якій гуцульській місцевості, а саме, на Яворнику, який є місцем дії окремих прозових творів Каєтана Абгаровича, що виходять друком кількома роками після статті Енігми, зокрема це й оповідання “При мисливському вогнищі” (1891). На відміну від саркастичної історії Енігми, метапростір пригоди в тексті Каєтана Абгаровича виступав площиною віднаходження того, спільного, що б поєднало ворогуючі культурні спільноти. Взаємне переживання важких часів та отримання однакового досвіду через долання життєвих мисливських, любовних, екзотичних чи повсякденних пригод – і для польського, і для гуцульського етносу – мало б стати кроком до омріяного порозуміння.

Таким чином, Карпати в художній інтерпретації Каєтана Абгаровича виступали топосом, який втілював “польський” – екзотичний та “гуцульський” – узвичаєний дискурси, звичайно з перспективи людини пограниччя, репрезентовані у формі “тексту в тексті”. У світлі “кресових” міфів, що здавалися чужорідними у випадку гуцульського сприйняття дійсності, гірський край поставав метапростором пригоди, втілюючи площину символічного пошуку порозуміння у вимірі буття “поміж”. Пригодницька Гуцульщина в прозі польського письменника стала умовним місцем для такого культурного діалогу. Дослідження творчості Каєтана Абгаровича в окресленому ракурсі відкриває нові горизонти у вивченні текстів митця з перспективи постколоніальної критики, зокрема категорії національного, формування та збереження ідентичностей етнічних спільнот у полікультурному вимірі пограниччя тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кристева Ю. Самі собі чужі / Юлія Кристева ; [пер. з фран. З. Борисюк]. – К. : Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2004. – 262 с.
2. Наливайко Д. Літературна імагологія: предмет і стратегії / Дмитро Наливайко // Наливайко Д. Теорія літератури і компаративістика. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. – С. 91–103.
3. Abgar-Sołtan. Przy ognisku myśliwskim / Abgar-Sołtan // Abgar-Sołtan. Rusini. Szkice i obrazki / Abgar-Sołtan. – Kraków : Nakładem Księgarni Spółki Wydawniczej Polskiej, 1893. – S. 213–280.
4. Chołoniewski A. Kajetan Abgarowicz / Antoni Chołoniewski // Nieśmiertelni. Fotografie literatów lwowskich. – Lwów : Z drukarni Narodowej F. K. Pobudkiewicza w Krakowie, 1898. – S. 75–76.
5. Choroszy J. A. Huculszczyzna w literaturze polskiej / Jan Andrzej Choroszy. – Wrocław : Jan A. Choroszy, 1991. – 372 s.
6. Czapplewicz E. Czym jest literatura kresowa? / Eugeniusz Czapplewicz // Kresy w literaturze: Twórcy dwudziestowieczni / [red. E. Czapplewicza i E. Kasperskiego]. – Warszawa : Wiedza powszechna, 1996. – S. 7–72.
7. Enigma. Wśród Huculów // Kraj. – Rok VIII. – 1889. – Nr. 31. – 4 (16) sierpnia. – S. 3–4.
8. Kajetan Abgarowicz (Abgar-Sołtan) // Nowa Reforma. – 1909. – № 342. – 29 lipca (czwartek). – S. 3.
9. Tuan Yi-Fu. Przestrzeń i miejsce / Yi-Fu Tuan. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987. – 254 s.
10. Uliasz S. Literatura Kresów – kresy literatury: Fenomen Kresów Wschodnich w literaturze polskiej dwudziestolecia międzywojennego / Stanisław Uliasz. – Rzeszów : Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1994. – 246 s.

Стаття надійшла до редакції 9 листопада 2016 року